“BOLA RUHIYATI” TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK VA LINGVISTIK TALQINI

Nurdinbayeva Nargizaxon Maxammadjon qizi
Namangan davlat universiteti
nurdinbayevanargiza058@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “bola ruhiyati” tushunchasining psixologik va lingvistik talqini o‘zaro bog‘liq, biroq metodologik jihatdan farqlanuvchi hodisalar sifatida yoritilgan. Bola ruhiyatining yoshga xos emotsional, kognitiv, irodaviy va xarakterologik holatlari psixologik nuqtayi nazardan tavsiflanib, ularning o‘zbek badiiy matnida turli lisoniy birliklar orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, “bola ruhiyati”ni tilshunoslik tadqiqotining obyekti sifatida belgilashda lisoniy reprezentatsiya, verbalizatsiya, semantik guruhlanish va kontekstual ma’no masalalarining ahamiyati asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *bola ruhiyati, psixologik holat, emotsiya, kognitiv jarayon, xarakter, lisoniy reprezentatsiya, verbalizatsiya, badiiy matn, antropotsentrik yondashuv, lingvokognitiv tahlil.*

Abstract. *This article examines the concept of “child’s psyche” as an interconnected yet methodologically distinct phenomenon from both psychological and linguistic perspectives. The age-specific emotional, cognitive, volitional, and characterological features of the child’s psyche are described from a psychological perspective, while their expression through various linguistic units in Uzbek literary texts is analyzed. Particular attention is also paid to the significance of linguistic representation and verbalization, semantic grouping, and contextual meaning in defining the “child’s psyche” as an object of linguistic research. The study demonstrates that the child’s psyche is represented in literary texts not only as a psychological state but also as a semantic and pragmatic phenomenon shaped through specific linguistic means.*

Keywords: *child’s psyche, psychological state, emotion, cognitive process, character, linguistic representation, verbalization, literary text, anthropocentric approach, linguocognitive analysis.*

Аннотация. *В данной статье понятие «психика ребёнка» рассматривается как взаимосвязанное, но методологически различающееся явление с точки зрения психологии и лингвистики. С психологической точки*

зрения характеризуются возрастные эмоциональные, когнитивные, волевые и характерологические состояния ребёнка, а также анализируются особенности их выражения посредством различных языковых единиц в узбекском художественном тексте. Кроме того, обосновывается значимость вопросов языковой репрезентации, вербализации, семантической группировки и контекстуального значения при определении «психики ребёнка» в качестве объекта лингвистического исследования.

Ключевые слова: *психика ребёнка, психологическое состояние, эмоция, когнитивный процесс, характер, языковая репрезентация, вербализация, художественный текст, антропоцентрический подход, лингвокогнитивный анализ.*

Kirish. Ma’lumki, tilning fikr yetkazish, his-tuyg‘u ifodalash vazifasi uning jamiyatda yashashini, jamiyatdagina tilning asosiy tarkib toptiruvchisi bo‘lishini va ular o‘rtasida doimiy ta’sirlashuv jarayonlari kechishini ko‘rsatadi [1: 206]. Inson omilini markazga qo‘yuvchi zamonaviy tilshunoslikda shaxsning ruhiy, kognitiv va emotsional holatlarining tilda qanday ifodalanishi muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. Ayniqsa, bola shaxsining shakllanish jarayoni, uning yoshga xos idroki, hissiy munosabati, qo‘rquv, quvonch, hayajon, uyatchanlik, qiziquvchanlik, injiqlik kabi holatlari badiiy matnda o‘ziga xos lisoniy vositalar yordamida namoyon bo‘ladi. Shu sababli “bola ruhiyati” tushunchasi bir tomondan psixologik kategoriya sifatida, ikkinchi tomondan esa badiiy nutqda muayyan til birliklari vositasida voqelanuvchi lingvistik hodisa sifatida qaralishi mumkin. Mazkur ikki yondashuvni aynanlashtirib yubormaslik muhim. Psixologiya bolaning ruhiy jarayonlari va holatlarining tabiatini, ularning rivojlanish qonuniyatlarini o‘rgansa, tilshunoslik ushbu holatlarning tilda qanday kodlanishi, qanday nomlanishi, tavsiflanishi va kontekstda qanday ma’no kasb etishini tadqiq etadi. Demak, lingvistik tadqiqotda “bola ruhiyati”ning o‘zi emas, balki uning lisoniy reprezentatsiyasi asosiy tahlil obyektiga aylanadi.

Asosiy qism. Psixologik nuqtayi nazardan ruhiyat insonning voqelikni idrok etishi, anglash, his qilishi, eslab qolishi, tasavvur qilishi va unga munosabat bildirishini ta’minlovchi murakkab jarayonlar tizimidir. Bola ruhiyati esa mazkur jarayonlarning yosh davrlariga xos shakllanish va rivojlanish xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi obyektiv va subyektiv omillarga, xususan, undagi o‘zlikni anglash, o‘ziga o‘zi beradigan baholar hamda munosabatlarning xarakteriga bog‘liqdir [2: 3].

Bolaning ruhiy dunyosida emotsional holatlar alohida o‘rin tutadi. *Quvonch, qo‘rquv, hayajon, xafa bo‘lish, uyat, qiziqish, mehr, ranjish* singari holatlar bolaning atrof-muhitni idrok etishi va unga munosabatini belgilaydi. Bunda bir xil vaziyat turli yoshdagi bolalarda turlicha hissiy reaksiya hosil qilishi mumkin. Shu jihatdan bola ruhiyatini statik hodisa emas, balki rivojlanib va o‘zgarib boruvchi psixologik tizim sifatida baholash mumkin.

Bola ruhiyatining yana bir muhim jihati – uning kognitiv jarayonlari bilan bog‘liqligidir. Bola predmet va hodisalarni kattalardan farqli tarzda qabul qilishi, ularni obrazli tasavvur qilishi, sabab-oqibat aloqalarini bosqichma-bosqich anglab borishi mumkin. Natijada uning nutqida ham, tafakkurida ham yoshga xos nomlash, taqqoslash, baholash va obrazlashtirish usullari yuzaga keladi. Zero, tafakkurning o‘zi insonning maqsadli faoliyati natijasida bo‘lib, u insonlar o‘rtasidagi muloqot jarayonida voqelikka nisbatan bildirilayotgan faol munosabatning ifoda topishidir. [3: 10].

Shuningdek, bolaning xarakterologik xususiyatlari ham ruhiy tavsifning muhim komponentidir. *Sho‘xlik, tortinchoqlik, qiziquvchanlik, o‘jarlik, qo‘rqoqlik, dadillik, injiqlik* kabi belgilar muayyan vaziyatlarda bolaning xatti-harakati va nutqida namoyon bo‘ladi. Badiiy matnda esa bu belgilar ko‘pincha muallif tavsifi, qahramon nutqi, dialog, ichki kechinma, harakat tasviri va baholovchi birliklar orqali ochiladi.

Tilshunoslikda “bola ruhiyati” tushunchasini o‘rganish psixologik holatlarning til birliklarida qanday ifodalanishini aniqlashni talab qiladi. Bunda asosiy e’tibor “bola qanday ruhiy holatda?” degan savoldan tashqari “ushbu holat qaysi lisoniy vositalar orqali ifodalangan?” degan masalaga qaratiladi.

Lingvistik nuqtayi nazardan bola ruhiyatining reprezentatsiyasi leksik, frazeologik, morfologik, sintaktik va stilistik vositalar orqali yuzaga chiqishi mumkin. Masalan, *“sho‘x”, “o‘yinqaroq”, “bijildoq”, “injiq”, “tortinchoq”* kabi sifat va sifatlashlar bolaning xarakterologik belgilarini nomlaydi. *“Qaltiramoq”, “seskanmoq”, “bo‘zarib ketmoq”, “yuragi orqaga tortmoq”* kabi birliklar esa qo‘rquv yoki hayajon singari ruhiy holatlarning turli darajadagi ifodasini ta’minlaydi.

Bunda bitta lisoniy birlikning ma’nosi doimo bir xil ruhiy holatni bildirmasligi mumkin. Uning konkret mazmuni kontekst orqali aniqlanadi. Masalan, *“yuragi hapqirib ketdi”* birikmasi qo‘rquv, hayajon yoki kuchli ruhiy ta’sirni ifodalashi mumkin. Demak, bola ruhiyatining lingvistik talqinida birlikning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda kontekstual-semantik xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

Badiiy matnda ruhiy holatlarning lisoniy reprezentatsiyasi bevosita va bilvosita shaklda yuzaga keladi. Bevosita reprezentatsiyada ruhiy holat nomlanadi: *“qo‘rqdi”, “xursand bo‘ldi”, “uyaldi”, “hayajonlandi”.* Bilvosita reprezentatsiyada esa ruhiy holat bolaning tashqi harakati, fiziologik reaksiyasi, mimikasi, nutqi yoki predmetga munosabati orqali anglashiladi. Masalan, *“ko‘zlarini katta-katta ochdi”, “boshini egdi”, “qo‘llari titradi”, “tipirchilay boshladi”* kabi birliklar ruhiy holatni bevosita nomlamasdan, uning tashqi belgilarini ifodalaydi.

“Bola ruhiyati”ni lingvistik tadqiq etishda psixologik kategoriya bilan lisoniy kategoriya o‘rtasidagi munosabatni aniq belgilash lozim. Psixologik holat tilga tayyor holda ko‘chmaydi, balki u til tizimining imkoniyatlari va badiiy kontekst asosida qayta ifodalanadi. Shu jarayonda muallif muayyan leksik birlik, frazeologizm, metafora, o‘xshatish, fe’l, sifat yoki sintaktik konstruksiyani tanlaydi.

Masalan, qo‘rquv holati *“qo‘rqmoq”* fe’li bilan bevosita ifodalanishi mumkin. Biroq badiiy matnda *“rangi oqarib ketdi”, “ko‘zlari olayib ketdi”, “qadam tashlashga qo‘rqdi”, “yuragi shuv etib ketdi”* kabi birliklar orqali ham shu ruhiy holat ifodalanadi. Demak, bir psixologik kategoriya turli lisoniy modellar orqali reprezentatsiya qilinishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan bola ruhiyatining lisoniy reprezentatsiyasini bir necha qatlamda o‘rganish maqsadga muvofiq: emotsional holatlarning nomlanishi; ruhiy holatning tashqi fiziologik belgilar orqali ifodalanishi; ruhiy holatning harakat va xatti-harakat orqali berilishi; bolaning nutqiy reaksiyasi orqali ifodalanishi; baholovchi va obrazli birliklar yordamida ruhiy portretning yaratilishi. Bunday tasnif bola ruhiyatini faqat “his-tuyg‘u” bilan chegaralab qo‘ymaslik imkonini beradi. Ruhiy holat, kognitiv jarayon, xarakterologik belgi, fiziologik reaksiya va ijtimoiy-emotsional munosabatlar o‘zaro aloqador holda ko‘rib chiqiladi.

Badiiy matn bola ruhiyatini tadqiq etish uchun muhim manba hisoblanadi, chunki unda qahramonning ichki kechinmasi ko‘pincha turli darajadagi lisoniy vositalar orqali kompleks ravishda ifodalanadi. Muallif bolaning ruhiy holatini faqat nomlamaydi, balki uning xatti-harakati, tashqi ko‘rinishi, nutqi, atrofdagilar bilan munosabati va ichki monologi orqali ham tasvirlaydi.

Alohida e’tibor somatik birliklarga ham qaratilishi mumkin. *“Ko‘z”, “qarog‘”, “jigar”, “bag‘ir”, “jon”, “qon”, “suyak”, “tomir”* kabi somatik birliklar badiiy matnda bolaning jismoniy a’zosi ma’nosidan tashqari yaqinlik, azizlik, mehr, nasliy mansublik kabi qo‘shimcha mazmunlarni yuzaga chiqarishi mumkin. Shu bois somatizmlar bola ruhiyatini bevosita nomlovchi birliklar bo‘lmasa-da, bola bilan

bog‘liq emotsional munosabatlarni ifodalovchi lingvokognitiv vosita sifatida tadqiq etilishi mumkin.

Xulosa qilish mumkinki, “bola ruhiyati” tushunchasi psixologiya va tilshunoslikda bir-birini to‘ldiruvchi, ammo tadqiqot obyekti jihatidan farqlanuvchi mazmunga ega. Psixologiya bola ruhiyatining shakllanishi, rivojlanishi va namoyon bo‘lish qonuniyatlarini o‘rgansa, tilshunoslik mazkur ruhiy holatlarning til birliklari vositasida qanday ifodalanishi va badiiy kontekstda qanday ma’no kasb etishini aniqlaydi. Lingvistik tadqiqot uchun “bola ruhiyati”ning muhim belgisi uning ko‘p qatlamli lisoniy reprezentatsiyasidir. Emotsional holat, kognitiv jarayon, xarakterologik belgi, fiziologik reaksiya, kinetik harakat va ijtimoiy-emotsional munosabatlar turli lisoniy vositalar orqali voqelanadi. Shu jihatdan bola ruhiyatining badiiy matndagi ifodasini kompleks, antropotsentrik va lingvokognitiv yondashuv asosida o‘rganish o‘zbek tilshunosligida mazkur masalaning yangi qirralarini ochishga imkon beradi. Ayniqsa, bola ruhiyati kategoriyalarining leksik, frazeologik, somatik, kinetik va obrazli birliklar orqali reprezentatsiyasini tizimli tahlil qilish kelgusida bola ruhiyatining lisoniy modeli va uning tarkibiy kategoriyalarini aniqlash uchun nazariy asos bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Odilov Y., Tursunov M., Qudratova S., Ravshanova F. Sotsiolingvistika. – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 336 b.

2. Shamsiyev O‘. Bola fenomenologiyasi tahlili // Alfraganus xalqaro jurnal, 2026. № 4 (14). – 3-14-betlar.

3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.

4. Shamsiev O‘. B. Bola fenomenologiyasi tahlili // “Alfraganus” xalqaro ilmiy jurnali. — 2026. — Vol. 3, № 7. — B. 3–14. DOI: 10.63294/isja/vol3iss7/212.